

EXAMENSARBETE
Hösten 2007
Lärarytbildningen

Ondskan i läroboken

- Hitlers väg till makten framställd i svenska och finska läroböcker i historia

Författare
Henrik Tröst

Handledare
Patricia Lorenzoni

Abstract

Uppsatsen undersöker hur Adolf Hitlers biografi och plats i historien beskrivs i ett antal svenska och finska läroböcker i historia för grundskolans högstadium. Undersökningen är avgränsad till perioden från Hitlers födsel till maktövertagandet i Tyskland 1933/34.

Uppsatsen använder sig av ett antal teoretiska begrepp hämtade från tidigare historiografisk forskning om Hitler. Uppsatsens syfte är att se om läroböckerna skildrar Hitler som en individuell aktör eller som en del av en struktur. Uppsatsen utreder också om läroböckerna förenklar beskrivningen av Hitler genom att demonisera honom. Slutligen redogörs för skillnader och likheter i svenska och finska läroböckers biografiska beskrivningar av Hitler.

Uppsatsens slutsats är att Hitler i samtliga läroböcker är en aktör med stor möjlighet att påverka historiens förlopp. De strukturella förklaringarna till Hitlers och nazismens framgångar är oftast ekonomiska. Det finns tendenser till demonisering av Hitler i läroböckerna, men överlag undviker man att diskutera Hitlers karaktär och person utanför den politiska sfären. Beskrivningarna av Hitler är likartade i svenska och finska läroböcker. De finska läroböckerna förklarar i högre utsträckning tyskarnas vilja att rösta på Hitler med hotet från kommunismen, möjligen på grund av den egna finska historiska erfarenheten från inbördeskriget (1917) och närheten till det forna Sovjetunionen.

Ämnesord: Hitler, läroböcksanalys, historiografi, demonisering, ondska, nazismen

Innehåll

1. Inledning.....	4
1.1 Inledande reflektion.....	4
1.2 Forskningsläge.....	5
1.3 Syfte och disposition.....	6
1.4 Teoretiska utgångspunkter och frågeställningar.....	7
1.5 Begreppet demonisering.....	9
1.6 Metod, material och avgränsningar.....	11
2. Bakgrund.....	13
2.1 Kursplaner och läroplaner i Sverige och Finland.....	13
3. Hitlers väg till makten i läroboksform.....	15
3.1 Från barndomen till Första Världskriget (1889-1918).....	15
3.2 Från politiskt uppvaknade till fängelsevistelsen (1919-1926).....	18
3.3 Vägen till makten (1926-1933).....	22
4. Individ eller struktur.....	27
4.1 Tidsandan som aktör.....	27
4.2 Ekonomin som aktör.....	30
4.3 Sociala klasser och sociala grupperingar som aktörer.....	32
4.4 Hitler som aktör - individen i historien.....	35
5. Sammanfattande diskussion.....	38
6. Slutsatser.....	41
7. Avslutande reflektion.....	42
Referenser.....	43
Primärkällor – Läroböcker.....	43
Litteratur.....	43
Artiklar och internetsidor.....	44

1. Inledning

1.1 Inledande reflektion

Den läroboksförfattare som ska skildra Adolf Hitlers väg till makten måste föra samman två svårförenliga mål: Dels vill man få läsarna att ta avstånd från Hitler genom att skildra Hitlers ondska, lögnaktighet och maktfullkomlighet, samtidigt måste man förklara för samma läsare hur samme man kunde gå från en tillvaro som arbetslös bohem i Wien till att bli oinskränkt härskare över stora delar av Europa inom loppet av tjugofem år.

Tippar beskrivningen över åt ena hållet, blir Hitler en obegriplig psykopat – och tyskarna en samling lättlurade barbarer. Tippar man över åt det andra finns risken att man tonar ner Hitlers negativa sidor – och därmed väcker elevernas beundran inför honom. Om man dessutom som i läroböckernas fall, bara har runt 500 ord till sitt förfogande och samtidigt måste använda enkla – och därmed tämligen grovhuggna – begrepp blir uppgiften i det närmaste ogörlig.

Arbetet med den här uppsatsen har varit mycket givande för mig i min lärarroll, och dess resultat kan förhoppningsvis vara till hjälp för andra blivande, och vardande, lärare i historia. Undervisning om nazismen kräver en enorm kunskap från lärarens sida. Våra skildringar av ondskan måste vara byggda på *fakta*, inte på *staplandet av normativa adjektiv*. Förklaringar av typen “Hitler var en galen psykopat.” räcker inte. Oreflekterade användningar av sådana svepande omdömen och banala förenklingar ligger mer i linje med Hitlers egen retorik än läroplanens värderingar. Våra förklaringar måste gå djupare än så. Historikern John Lukacs skriver i en intressant passage:

Om han [Hitler] var galen, var hela Hitlerperioden ingenting annat än en episod av galenskap; den är betydelselös för oss och vi behöver inte tänka mer på den. Om Hitler definieras som ”galen”, befriar vi honom samtidigt från allt ansvar – framför allt på nittonhundratalet, där en diagnos om galenskap upphäver domar. Men Hitler var inte galen; han var ansvarig för vad han gjorde, sade och tänkte. Och bortsett från det rent moraliska argumentet finns det tillräckliga bevis [för att han] var en normal människa.¹

Min fru Karolina, sa under arbetet “Om en sexåring frågar dig vem Hitler var, skulle du kunna svara på det utan att använda omdömet *elak*?”, det kunde jag inte. Hitler *var* elak, men han

---

¹ Lukacs, John (1999), *Hitler i historien*, Stockholm: Prisma, s 47

var inget omänskligt monster eller sadist. Den här uppsatsen avser läroböcker för äldre barn, högstadieungdomar, men svårigheten är densamma.

En av skolans viktigaste uppgifter är att fostra ungdomar till goda och demokratiska medborgare. Här är kampen mot främlingsfientligheten central, och dess uttryck ska bemötas med "kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser".² Här är elevernas kunskap om hur antidemokratiska och främlingsfientliga rörelser uppkommer centrala. En undervisning byggd på mytologisering och demonisering gagnar ingen, det hjälper inte eleverna att förstå nazismen – eller de tendenser som gör människor benägna att följa starka ledare. Här har studier om läroböckernas bild av Hitler en viktig, och granskande, roll.

1.2 Forskningsläge

Det finns hyllmeter med biografisk litteratur om Hitler, därutöver tillkommer åtskilliga filmer, TV-serier, skönlitterära verk och populärkulturella försök att beskriva honom. Därför har det också uppstått ett intresse av en historiografisk beskrivning av Hitler – det vill säga forskning kring *hur* Hitler har beskrivits.

Två centrala historiografiska verk om Hitler är den polsk-engelske historikern John Lukacs *Hitler i historien* (1999) och Ron Rosenbaums bok *Explaining Hitler* (1998). Böckerna har lite olika inriktningar och kompletterar därför varandra. Lukacs granskar främst Hitler som ideolog och politiker, medan Rosenbaum granskar myterna kring privat-personen Hitler och den demonisering och mytologisering som uppstått kring honom. Flera av de centrala begrepp som kommer att användas i den här undersökningen är hämtade ur just deras verk, mer om det nedan. Den svenske historikern Alf W Johansson ger i sin essäsamling *Den nazistiska utmaningen* (2006) en bra översikt över de historiografiska kontroverserna kring personen och diktatorn Hitler.

---

² Skolverket (2006), *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet - Lpo 94*, [elektronisk] <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1069>, 2007-01-25, s 5

Den här uppsatsen vill tillämpa den ovannämnda historiografiska forskningens frågeställningar om Hitler på svenska och finska läroböcker i historia för grundskolan. Någon sådan större studie har ännu inte gjorts.

Ämnet är inte minst väsentligt med tanke på den akademiska debatt som pågått sedan 1980-talet om man bör historicera andra världskriget eller ej. Förespråkarna för en historicering menar att nazismen och kriget måste behandlas på samma sätt som varje annan historisk händelse, utan inblandning av politik och känslor. En idealframställning av Hitler skulle enligt dem vara lika neutral som en biografi över Napoleon, Ivan den förskräcklige eller Caligula.³ Den här diskussionen har sedan spridits och rör nu hur Hitler skall framställas inom fiktionen – inte minst väckt i samband med film *Der Untergang* (2005), där Bruno Ganz spelar en Hitler med påfallande mänskliga drag. Frågan hur Hitler framställs i läroboken blir därmed mer aktuell än någonsin.

1.3 Syfte och disposition

Uppsatsens syfte är att undersöka framställningen av Adolf Hitler i ett antal aktuella svenska och finlandssvenska läroböcker i historia för högstadiet. I fokus för undersökningen står källmaterialets skildring av Hitlers liv *fram till* maktövertagandet 1933. Uppsatsen undersöker om Hitler framställs som ensam, moraliskt ansvarig aktör - eller som en del av större struktur. Dessutom vill uppsatsen klargöra om källmaterialet förklarar eller demoniserar Hitler. I andra hand gör uppsatsen en mindre jämförelse med Finland. Den jämförelsen är emellertid ganska liten och bör därför bara ses som en mindre utblick.

Syftet mynnar ut i fem frågeställningar, varav tyngdpunkten ligger på de fyra första:

- Vilka biografiska uppgifter väljer läroböckerna att lyfta fram respektive utelämna? Varför?
- Är läroböckernas framställning *demoniserande* (se definition nedan)?

---

³ I vilken mån beskrivningarna av dessa historiska gestalter lever upp till neutralitetskravet är väl diskutabelt.

- Utgår läroböckerna från ett strukturellt eller ett individuellt perspektiv i sin framställning av Hitlers väg till makten?
- Hur positionerar sig läroböckerna i förhållande till de olika teoretiska perspektiv som finns inom Hitlerforskningen? (i uppsatsen benämnda “(im)moral agent”, “cultural product”, “intentionalism” och “funktionalism”, se definitioner nedan)
- Finns det någon skillnad mellan finska och svenska läroböcker? Varför?

Uppsatsens empiri är uppdelad i två delar. Den första delen (som avser besvara de två första frågeställningarna) är inriktad på *vilka* biografiska uppgifter som förekommer i läroböckerna. Dessa jämförs sedan med tidigare biografier och vetenskaplig forskning om Hitler, för att svara på vilka delar av Hitlers liv som lyfts fram och vilka som valts bort. Därefter diskuteras möjliga skäl till läroböckernas urval.

Den andra delen analyser vilka aktörer läroböckerna fokuserar på under händelseförloppet (och därmed frågeställning tre och fyra), med hjälp av ett antal teoretiska begrepp. Den analyserar om *individ* Hitler sätts i centrum eller om det är strukturer och aktörer *kring* Hitler som skapar händelseförloppet. Den femte och sista frågeställningen, om den eventuella skillnaden mellan svenska och finska läroböcker, diskuteras i den sammanfattande diskussionen och löpande i empiridelen.

1.4 Teoretiska utgångspunkter och frågeställningar

Inom Hitlerforskningen finns flera olika skolor, vilka nästan för ett skyttegravsrig mot varandra.⁴ De två lägren är uppdelade i de som tillhör en mer aktörsinriktad syn på historiska händelser och de som förfäktar en mer strukturell historiesyn. I fallet med Hitler och Det Tredje Riket blir den här diskussionen lätt infekterad, eftersom den är så starkt förtvinnad med frågan om *moralisk skuld*. De som propagerar för ett aktörsperspektiv hävdar att

---

⁴ Johansson, Alf W (2006), *Den nazistiska utmaningen - aspekter på Andra Världskriget*, Stockholm: Prisma, s 296

strukturalisterna relativiserar och urskuldar Hitler, medan strukturalisterna å sin sida hävdar att de kartlägger de mekanismer som ligger bakom folkmord, diktaturer och antisemitism. Inom dessa grupperingar finns det i sin tur lite olika nyanser och begrepp, varav fyra stycken används i den här uppsatsen.

Anhängaren av individperspektivet karakteriserar Hitler som det Rosenbaum kallar en "(im)moral agent".⁵ Förutsätter man att Hitler var en "(im)moral agent" menar man att hans roll som individ var den enskilt största orsaken till Förintelsen och Andra Världskriget, utan Hitler – ingen Förintelse.⁶ Steget längre är att inta det perspektiv som Alf W Johansson kallar "*intentionalistiskt*". Intentionalister menar – draget till sin spets – att Hitlers *ideologi* och *praktik* är helt förenade, vägen till makten och Andra Världskriget följer den väg som Hitler utstakar redan i *Mein Kampf* och Hitler är den som själv sätter den politiska dagordningen, utan pragmatiska inslag. Andra aktörer inom riket är hans lydiga redskap. Konflikter inom nazistpartiet är iscensatta av Hitler själv för att söndra och härska.

Motsatsen är ett strukturellt perspektiv. Den andra ytterligheten på skalan är att Hitler skulle ha varit en "*cultural product*" – det vill säga personen Hitler är ointressant – han var en produkt av det moderna samhället, västerlandets rasism eller något annat teoretiskt bygge som den aktuelle författaren förfäktar.⁷ Slutsatsen av en sådan teoretisk utgångspunkt blir att "om inte Hitler funnits hade det ändå kommit någon *som* Hitler". En skildring av Hitlers väg till makten blir med ett sådant perspektiv mer inriktat på historiska omständigheter, ekonomiska förhållanden och kulturella särdrag i Weimarrepublikens Tyskland.

Funktionalisterna är inte med nödvändighet strukturalister, men vill i varje fall minska Hitlers betydelse för händelseförloppet. Funktionalister betonar maktstriderna inom nazistpartiet, och försöker visa att Hitler var långt ifrån den starke ledare som han själv önskat. Beslutsfattandet inom nazistpartiet och Tredje Riket präglades enligt funktionalisterna av pragmatism och improvisation. Hitler var också, enligt dessa, en "svag diktator" som, när väl makten var

---

5 Rosenbaum, Ron (1998), *Explaining Hitler: The search for the origins of his evil*, New York: Random House, s 13

6 Vilket råkar vara titeln på en berömd artikel av Milton Himmelfarb ("*No Hitler, No Holocaust*") från 1984, som Ron Rosenbaum tar som exempel "(im)moral agent"-ståndpunkten.

7 Rosenbaum, 1998, s 13

vunnen, drog sig tillbaka till Berghof – och överlät mycket av makten på underhuggare. Huvudexemplet på det här menar funktionalisterna är Heindrich Himmler och SS, vars makt utgjorde i det närmaste en “stat i staten”.⁸

1.5 Begreppet demonisering

Det mest kontroversiella och svårdefinierade begreppet i den här uppsatsen är *demonisering*, då dess användning här är betydligt annorlunda mot den gängse. Ordets vardagliga betydelse definierar Språkrådets frågelåda så här:

Ordet demonisera används framför allt när man vill beskriva hur folk, vars uppfattning man inte delar, försöker göra personer eller företeelser farligare och mäktigare än man själv anser dem vara.

Förr tycks demonisera mest ha använts i kyrkohistoriska sammanhang. Under de senaste åren tycks demonisera ha kommit tillbaka. Det är ganska vanligt just i den politiska debatten. Man talar om att krigsherrar demoniserar fienden, för att få med sig folket i kampen. Det gäller också inom partipolitiken: motståndarna demoniseras. Kärnkraftsanhängare anser att motståndarna försöker sig på en demonisering av kärnkraften. Vi har till och med funnit ett fall där vår kulturs fixering vid mat beskrivs som en perversion där maten demoniseras.⁹

Med en sådan definition blir ordet mycket olämpligt att använda om Hitler – hur demoniserar man en man, som bevisligen varit ansvarig för folkmord, världskrig och flera miljoner oskyldiga människors död? Går det att bli omänskligare och ondskefullare än så? Ett bättre, men klumpigare ord är “göra monsterlik”, samtidigt som inte det täcker hela innebörden i det fenomen som jag vill komma åt.

---

8 Johansson, 2006, s 296f

9 Uppgiften hittas just nu på <http://www.spraknamnden.se/sprakladan/ShowSearch.aspx?id=id=26234;objekttyp=lan> (2008-01-20) - Webbadressen har kvar Språkrådets gamla namn, “Språknämnden” så en adressändring är att vänta.

Med begreppet “demonisering” av Hitler avser jag i uppsatsen följande:

- Om man tillskriver honom lyten, diagnoser och sexuella vanor som han inte hade.¹⁰
- Om man utan belägg nedvärderar de förmågor han faktiskt hade.¹¹
- Om varje sak han gör förmodas ha en ond baktanke – även i de fall då en sådan saknas.¹²
- Om man förtiger eller förvränger väsentliga fakta som skulle kunna tala till hans fördel.

Den sista punkten måste förtydligas. Här är det givetvis frågan om en bedömning av faktauppgiftens *vikt* i sammanhanget – det handlar inte om att poängtera varje god sak Hitler råkat göra.¹³ Om man medvetet förvränger ett skede där Hitler är *direkt inblandad* i syfte att göra honom “ondare” än vad han var, så är det fråga om en demonisering.¹⁴

För att ytterligare förklara min definition av begreppet vill jag dra en parallell till en annan komplicerad gestalt i historien – Judas Iskariot.¹⁵ Dominikanermunken och författaren Jean Paillard har skrivit en bok om hur bilden av Judas – mannen som förrådde Jesus – har förändrats genom historien. Det Paillard finner, är att Judas i de äldsta skrifterna framställs som en lärjunge bland andra, han utmärker sig inte förrän han plötsligt genomför sitt förräderi. I de något yngre texterna har bilden börjat ändras: nu är Judas en mer aktiv, och konspirerande person – som på flera ställen ifrågasätter Jesus och betar sig moraliskt klandervärt. I de ännu nyare skrifterna får Judas lyten – han framställs som ful, galen och som en allmänt otäck gestalt. Hans drag förvandlas under medeltiden till en antisemitisk

---

10 Exempel som förekommer i populärkulturen är sådant som att han skulle ha varit utsatt för incest, saknat en punkula, varit psykopat, fått sin penis avbiten av en get (!) eller varit homosexuell. (samtliga exempel hämtade från Rosenbaum)

11 Hitler föddes med många talanger, men han gjorde valet att använda till ondskefulla gärningar. Att demonisera honom här är exempelvis att hävda att han var en dålig talare, oduglig soldat och en oskicklig politisk strateg – utan att ge belägg för sitt påstående.

12 Exempel: “Hitler var vegetarian, men det var bara för att reta köttätare”.

13 Att skriva “Hitler var ansvarig för andra världskriget, men han var snäll mot hundar.” är alltså inte vad jag avser.

14 Man skriver: “Nisse var där när bilen stals”, men utelämnar “Nisse polisanmälde händelsen direkt efteråt.”

15 Utan några jämförelser i övrigt mellan Judas och Hitler.

karikatyr.¹⁶ Förvandlingen av Judas säger oss något oroväckande om det mänskliga psyket: hur vi omedvetet vill förvandla det onda till något begripligt med horn och svans, som vi lätt kan identifiera och ta avstånd ifrån. Men ondskan tar sig inte uttryck på det sättet – den mänskliga karaktären är – vare sig vi talar om Judas eller Hitler betydligt mer komplex.

1.6 Metod, material och avgränsningar

Metoden för uppsatsen är en klassisk litteraturstudie. Källmaterialet består av ett brett urval av de vanligast förekommande historieböckerna vid svenska och finlandssvenska grundskolor, de årskurser som med gammal terminologi kallas högstadiet.

Anledningen att undersökningen görs som en läroboksanalys är att läroboken, enligt flera studier har en central roll i skolämnet historia, både för ämnets upplägg och dess genomförande. Det stoff som läroboken presenterar bildar därför ofta stommen i historieundervisningen.¹⁷

De fyra svenska läroböckerna som ligger till grund för studien är slumpmässigt utvalda. Samtliga är utgivna på stora förlag och i den senaste förekommande upplagan. Läroböckerna här är *SO Direkt Historia* av Bengt Almgren et al (Bonniers förlag), *Historien pågår* av Marika Hedin och Robert Sandberg (Almqvist & Wiksell), *PULS Grundbok Historia* av Göran Körner och Lars Lagheim (Natur och Kultur) och *Levande Historia 9* av Kaj och Lars Hildingson (Natur och Kultur).¹⁸

De finlandssvenska böckerna representerar samtliga historieböcker som finns utgivna på svenska i Finland. De är *Horisont - Från Napoleon till nutid* av Osmo Lappalainen et al (utgiven av Schildts och en direktöversättning av en finskspråkig lärobok) och *Vår Historia 4* av Holger Ahlskog och Sören Sandholm (utgiven av Söderströms förlag).¹⁹

---

16 Paillard, Jean (1995), *Broder Judas – en ny syn på förrädaren*, Örebro: Libris, s 8-17

17 Ammert, Niklas (2004), "Finns då (och) nu (och) sedan?" i: Karlsson, Klas-Göran och Zander, Ulf (red), *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, Lund: Studentlitteratur, s 274

18 Av enkelhetsskäl kallas dessa fortsättningsvis för *SO-Direkt*, *Historien pågår*, *PULS* och *Levande historia*

19 Fortsättningsvis kallade *Horisont* och *Vår Historia*.

Jämförelsen med Finland intar en ganska undanskymd roll i studien. Av den anledningen redovisar jag de finska läroböckernas skildringar tillsammans med de svenska – istället för att ha dem som ett särskilt avsnitt. Jag är medveten om att det kan förvirra läsaren, samtidigt är skillnaderna mellan de svenska och finska läroböckerna – som syns nedan – så pass små att en uppdelning inte är nödvändig. Ursprungstanken med uppsatsen var att göra en större internationell jämförelse. Då detta, av tidsskäl, inte var möjligt har jag nödgats göra den här kompromissen.

Böckernas redogörelser för Hitlers liv är korta sammanfattningar. För att på något sätt kunna se vilka händelser man väljer att lyfta fram, respektive inte lyfta fram, har dessa skildringar jämförts med uppgifter i biografier om Hitler. Orsaken till det är inte att utreda, för att använda Leopold von Rankes slitna fras, *wie es eigentlich gewesen*²⁰ – det ligger utanför den här studiens mål och möjlighet. Biografierna har betydligt mer sidor till sitt förfogande att beskriva Hitlers liv än läroböckerna, följaktligen blir deras urval något mer representativt.²¹ De biografier som främst använts har varit Joachim C Fests standardverk *Hitler*. Trots Fests bakgrund som journalist är den betraktad som en av de främsta biografierna.²² Fests bok är kompletterad med Alan Bullocks *Hitler - En studie i tyranni*. Bullocks biografi börjar bli till åren kommen (utgiven första gången 1952) och är därför i många stycken omsprungen av senare tids forskning.

Utöver dessa biografier har jag med uppgifter från historiografier (Lukacs, Rosenbaum), samt i detaljfrågor aktuella artiklar, böcker och uppslagsverk. Eftersom målet inte har varit att ge en fullständig bild av *var Hitlerforskningen befinner sig idag* utan istället visa *vilka delar av Hitlers liv* läroböckerna lyfter fram så har jag inte eftersträvat någon fullständig överblick av den senaste Hitlerforskningen.

---

20 Sv. "Vad som egentligen hänt"

21 Förutsatt att biografiförfattaren av egna, politiska eller andra, skäl inte vill lyfta fram vissa delar av Hitlers liv. Det hade möjligen blivit ett problem om jag använt den nazistanklagade historikern och revisionisten David Irvings biografi "Hitler's war" – men både Joachim C Fests och Allan Bullocks verk är betraktade som balanserade och trovärdiga.(jfr. Lukacs, 1999, s 34, s30 och s 21)

22 Lukacs, 1999, s 30

2. Bakgrund

2.1 Kursplaner och läroplaner i Sverige och Finland

Jämförelser mellan den svenska och den finska skolan blir allt vanligare. Inte minst från svenskt håll har man på senare år sneplat avundsjukt på den finska skolans topplacering i internationella undersökningar. Diskussionen lär fortsätta, klart är i varje fall att det finns stora olikheter mellan den finska och den svenska läroplanen.

Den finska läroplanen är betydligt mer detaljstyrd i fråga om det stoff som ska läras ut. I varje ämne står klart och tydligt listat vilka moment som ska ingå i varje årskurs. De svenska kursplanerna är betydligt vagare formulerade och utgår från ett vidare kunskapsbegrepp.

Ämnet historia är i den svenska grundskolan sammanslaget med samhällskunskap, geografi och religion, vilka har en minimitid om totalt 885 klocktimmar.²³ Om alla dessa kurser ska ha lika mycket innebär det att en elev under hela den svenska grundskolan (åk 1-9) får minst 221,25 timmar undervisning i historia. I Finland är historieämnet sammanslaget med undervisning i "samhällslära" (samhällskunskap). Tillsammans har de en tilldelning på 380 klocktimmar, varav 266 timmar ligger på åk 7-9.²⁴ Om bägge ämnen ska ha samma tid innebär det att den finska skoleleven som minst läser 190 timmar historia under sin grundskoletid.²⁵

Den svenska kursplanen är betydligt vagare än sin finska motsvarighet i fråga om vilket stoff som eleverna ska lära sig. Här utgör emellertid nazismen och förintelsen ett undantag. Förintelsen är den enda historiska händelse som varje elev *måste* ha läst om under den svenska grundskolan, varje annan del av historien är en fråga om lärarens personliga urval. I kursplanen för ämnet historia i grundskolan står:

---

23 Skolverket, *Grundskolan / Timplaner*, <http://kursinfo.skolverket.se/<Grundskolan>>, 2008-01-25

24 Utbildningsstyrelsen - Finland (2004), *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, [elektronisk], <http://www.oph.fi/svenska/>, 2008-01-25, s 302

25 Något att betänka för de debattörer som menar att en snål tilldelning av timmar för historieämnet är unikt för Sverige.

Vår tids historia med framsteg och fredssträvanden men också folkmord, såsom Förintelsen, revolutioner och krig hör till det som alla elever skall ha kunskaper om.²⁶

Förintelsen och nazismen har inte samma framträdande roll i den finska läroplanen: Under avsnittet om mellankrigstiden ska eleverna lära sig om "Livet i demokratier och diktaturer" och i det efterföljande avsnittet om andra världskriget ska eleverna lära sig "andra världskriget, dess orsaker och följder" och "Finland i andra världskriget". Inte ett ord om Förintelsen eller nazismen.

Bägge två läroplanerna talar emellertid om vikten av att skolan lär eleverna ett demokratiskt förhållningssätt. I svenska läroplanen för grundskolans första kapitel står:

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.²⁷

En snarlik text finns i inledningen till den finska läroplanen. Båda önskar uppfostra eleverna till demokratiska och aktiva medborgare. Eller som den finska läroplanen uttrycker det:

Uppgiften inom den grundläggande utbildningen är att säkerställa samhällets kontinuitet och bygga en framtid.²⁸

---

26 Skolverket (2000), *Kursplanen för ämnet historia i grundskolan*, [elektronisk] <http://kursinfo.skolverket.se/>, 2008-01-25

27 Skolverket (2006), *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet - Lpo 94*, [elektronisk] <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1069>, 2007-01-25, s 5

28 Utbildningsstyrelsen - Finland (2004), s 12

3. Hitlers väg till makten i läroboksform

3.1 Från barndomen till Första Världskriget (1889-1918)

I Hitlers liv saknades [---] allt det som i normala fall ger livet förankring, värme och värdighet: utbildning, yrke, kärlek och vänskap, äktenskap, faderskap. Bortsett från politiken och hans passion för politik var hans liv innehållslöst och därigenom långt ifrån lyckligt men på ett egendomligt sätt utan fäste, tyngdlöst och i och med det lätt att göra sig av med. En ständig beredskap att begå självmord löper som en röd tråd genom hela hans politiska karriär och slutet utgjordes också, nästan som något självklart, just av självmord.²⁹

Det är lätt att beskriva Hitlers gärningar, men svårt att beskriva hans person. Kanske är det därför som privatpersonen Adolf Hitler inte är av större intresse i mitt källmaterial. Vi möter inga skildringar av hans barndom eller ungdomstid i Linz.

Två faktauppgifter återkommer: Hitlers nationalitet och att han försökt bli konstnär (men misslyckats). *PULS* ger oss i en bildtext uppgiften att Hitler var son till en österrikisk tulltjänsteman, och att han i sin ungdom förgäves försökt bli konstnär.³⁰ *SO-Direkt* berättar i en kort faktaruta att Hitler i sin ungdom levde i Wien men sedermera flyttade till München (1913). Just tiden i Wien återkommer på ytterligare ett ställe i boken.³¹ Den finska läroboken *Vår historia* skriver bara att Hitler var Österrikare, utan några andra biografiska uppgifter, medan *Horisont* inte nämner Hitlers ursprung eller födelseår överhuvudtaget.³²

Hitlers nationalitet och dess betydelse för den nazistiska ideologin omnämns i ett anmärkningsvärt parti i *Levande historia*:

Själv var han [Hitler] inte tysk, utan Österrikare. Där fanns flera liknande nationalistiska grupper. Flera av dem använde hakkorset, svastikan, som symbol. Hitler tog namnet Nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet till sitt parti, efter en av grupperna.

---

29 Haffner, Sebastian (1980) *Anteckningar om Hitler*, Stockholm: Alba, s 9

30 Körner, Göran & Lagheim, Lars (2003), *PULS – Grundbok, Historia – För grundskolans senare del*, Stockholm: Natur och Kultur, s 231

31 Almgren, Bengt & Tallerud Berndt & Thorbjörnsson, Hans och Tillman, Hans (2005), *SO Direkt – Historia 3*, Stockholm: Bonnier Utbildning, s 67

32 Ahlskog, Holger & Sandholm, Sören (2006), *Vår historia 4*, Helsingfors: Söderströms, s 51

Partiet kom att kallas Nazistpartiet. Han använde också hakkorset som sitt partis symbol.³³

Stycket kräver en problematisering. För det första är begreppet “tysk” mer komplicerat än begreppet “svensk”. Hitler, och övriga tyskspråkiga Österrikare, såg sig som *tyskar*, om än utan “rätt” nationell tillhörighet – och framför allt: de sågs även som tyskar av de som bodde inom det geografiska Tysklands gränser. Än idag är det lättare för en tysktalande österrikare att få tyskt medborgarskap än vad det är för en andra generationens invandrare från Turkiet, även om den sistnämnda är född och uppvuxen i Tyskland. Detta enligt “blodets princip”, som fortfarande – historien till trots – ingår i tysk lagstiftning.³⁴

Österrikes komplicerade relation till nazismen är värd en utvikning. Som Gitta Sereny visar i sin bok *Vid avgrunden*, rekryterade nazisterna flera av sina mest lojala och plikttrogna massmördare från Österrike – inte minst befälhavaren för Treblinka, Stangl.³⁵ Samtidigt har man i den moderna politiska retoriken i Österrike använt den tyska annekteringen som förevändning för att inte göra upp med sitt förflutna (“Vi blev faktiskt överfallna!”).³⁶

Läser man stycket i *Levande historia* får man intrycket att Hitler ensam importerade nazismen till Tyskland från sin ungdoms nationalistiska Österrike, men så var inte fallet. De flesta komponenterna – inklusive användandet av svastikan – fanns på närmre håll än så, inte minst hos frikåreerna i München. Hitler träffade visserligen tidigt (kanske redan runt sekelskiftet hemma i Linz) på både hakkorset och antisemitismen, men frågan är om symbolen nått genomslag om den inte redan varit i bruk i Tyskland.³⁷

Den nationalsocialistiska rörelsen i Österrike, med förgreningar i Tjeckien, hade först 1918 tagit sig namnet Tyska Nationalsocialistiska Arbetarepartiet (och samtidigt börjat använda sig

---

33 Hildingson, Kaj & Hildingson, Lars (2003), *Levande historia – Elevbok 9*, Stockholm: Natur och Kultur, s 484f

34 Hettne, Björn & Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe (1998), *Den globala nationalismen*, Stockholm: SNS Förlag, s 29

35 Sereny, Gitta (2003), *Vid avgrunden*, Stockholm: Ordfront, s 249 och s 297

36 Något som inte minst fått sitt uttryck i nationalisten Jörg Heiders politiska framgångar.

37 Fest, Joachim C (1974), *Hitler*, Malmö: Berghs Förlag AB, s 47

av svastikan som symbol) – långt efter det att Hitler lämnat Österrike.³⁸ Det österrikiska partiet ville förena likasinnade partier över gränsen, varför man inledde ett samarbete med Hitlers parti i München – som för samarbetets skull tog deras partinamn.³⁹

Frågan som *Levande historia* kortfattat försöker besvara är varifrån Hitlers nazistiska ideologi kom. Visst var uppväxten i de nationalistiska tysktalande delarna av Österrike viktig i det sammanhanget, men sin slutgiltiga form och sammanhang fick den inte förrän i München, de turbulenta åren efter Första Världskriget. Såväl tiden i Wien som tiden i München tjänar som inspirationskälla för Hitlers politiska program, menar *SO-direkt*:

I såväl Österrike som Tyskland var antisemitismen utbredd. I Wien hade österrikaren Hitler sett hur det var möjligt att vinna ett val med antisemitisk propaganda.⁴⁰

Notera att antisemitismen, enligt *SO-Direkt*, beskrivs som ett *medel* för Hitler i syfte att nå makt, inte ett *mål i sig* – eller som en verklig åsikt hos Hitler. Under avsnittet om tidsandans betydelse i läroböckerna (se nedan) diskuteras om antisemitismen verkligen var ett framgångsrecept i tysk politik. Beskrivningen i *SO-Direkt* om tiden då Hitler kommer till München sätter in Hitlers politiska uppvaknande i ett vidare sammanhang:

Ännu flera år efter första världskrigets slut 1919 kunde man i Tyskland fortfarande se soldater klädda i uniform och den typiska stålhelmen. De hade aldrig kunnat anpassa sig till ett civilt liv. I stället bildade de olika kamporganisationer. En av de största var Stalhelm. Deras mål var att krossa demokratin och återupprätta kejsaren.

I dessa kretsar i München kände sig den före detta korpralen Adolf Hitler hemma. Han var ledare för det obetydliga [Nazistpartiet].⁴¹

---

38 Bullock, Alan (2004), *Hitler - en studie i tyranni*, Stockholm: Prisma, s 64

39 Det mellanstatliga samarbetet gick i stöpet 1923 eftersom Hitler inte var intresserad av att styras av utomstående grupperingar.

40 Almgren et al, 2005, s 66

41 Almgren et al, 2005, s 35

Låt oss backa tillbaka till första världskriget – Hitlers medverkan som soldat omnämns i alla svenska läroböckerna (i *Levande historia* görs det bara indirekt, se nedan), däremot inte alls i de finska.⁴²

SO-Direkt nämner det i förbifarten i citatet ovan. Här framkommer också Hitlers militära rang (korpral). Boken *PULS* förtydligar att Hitler tillhörde “den lägsta militära graden, korpral”.⁴³ Den här faktauppgiften står med i samma korta bildtext som uppgiften att Hitler tidigare misslyckats som konstnär. I två på varandra följande meningar tecknas den, delvis korrekta, bilden av en odugling – en misslyckad soldat och en misslyckad konstnär.

Hitler hade varken vinklar, guld eller stjärna, men var – och det är alla biografier och ögonvittnen ense om – en utomordentlig soldat.⁴⁴ Han dekorerades dessutom med järnkorset av både andra och första klass, det sistnämnda gavs mycket sällan till korpraler. Hitler, 1919, kan, sett enbart till sin grad och utbildning klassas som en odugling. Frågan är bara vilket förklaringsvärde en sådan beskrivning har för det som händer sedan.⁴⁵

3.2 Från politiskt uppvaknade till fängelsevistelsen (1919-1926)

Levande Historia omnämner överhuvudtaget inte att Hitler varit soldat under första världskriget, vilket är fallet i mina övriga källor.⁴⁶ I stället nöjer man sig med att konstatera att Hitler i början av 1920-talet [sic!] jobbade för “den tyska arméns politiska avdelning” och för deras räkning undersökte det som senare skulle bli nazistpartiet, en undersökning som resulterade i att han sökte medlemskap.⁴⁷ Partiet, som vid den tiden (1919) hette Tyska

---

42 Hedin & Sandberg, 1999, s 212 ; Almgren et al, 2005, s 67; Körner & Lagheim, 2003, s 231 och Hildingson & Hildingson, 2003, s 484

43 Körner & Lagheim, 2003, s 231

44 Orsaken att han inte befordrades var, enligt .... att han “saknade ledaregenskaper”. En historiens ironi, om något. (Fest, 1973, s 82)

45 Fest skriver: “För Hitlers framtid visade sig krigsdekorationerna vara av oskattbart värde. De gav honom, österrikaren, ett slags högre hemortsrätt i Tyskland och utgjorde därmed en första förutsättning för en lovande början på karriären” (Fest, 1973, s 81)

46 se Almgren et al, 2005, s 67 ; Hedin & Sandberg, 2003, s 212 och Körner & Lagheim, 2003, s 231.

47 För att vara exakt skedde Hitlers första möte med partiet redan i september 1919, varefter han omgående sökte medlemskap. (jfr. Bullock, 2004, s 62 och Hildingson & Hildingson, 2003, s 484)

Arbetarpartiet, var litet och – som en av böckerna poängterar “obetydligt”, men hade gemensamma nämnare med Hitlers egna åsikter.

Tre av mina svenska läroböcker börjar sin redogörelse för nazismens framväxt med ölhallskuppen (1923), här gör Hitler sin entré på den historiska scenen. Undantaget är Levande Historia som inte omnämner kuppen med ett ord. *PULS* skriver bara att Hitler försökt sig på att ta makten 1923, men misslyckats och satts i fängelse. Man talar inte om var kuppörsöket ägt rum eller mot vem det riktades.⁴⁸ *Historien pågår* skriver något mer:

Nazisterna med Hitler som ledare försökte ta makten genom en kupp i München i Sydtykland redan på hösten 1923. Hitler trodde att han skulle få stort stöd av folk som drabbats av den ekonomiska krisen, men så blev det inte. Han sattes i fängelse [---]⁴⁹

Redogörelsen ovan är möjligen vag i fråga om de inblandade aktörerna, mer om det i senare avsnitt, men ger någon beskrivning av vad som hänt. En betydligt längre redogörelse står i *SO-Direkt*. Vi börjar med beskrivningen av händelseförloppet den 8 november 1923:

Hösten 1923 hade Hitler samlat så många anhängare att han vågade sig på ett kuppörsök. På kvällen den 8 november höll den bayerska regeringen ett möte i ölhallen Bürgerbräukeller. Plötsligt rusade Hitler in i lokalen och avlossade ett pistolskott i luften. Sedan förklarade han att en ny regering för hela Tyskland skulle bildas med honom själv som ledare. Ingen vågade protestera.

Dagen därpå tågade Hitler med sina anhängare genom München för att ta kontroll över staden. Men nu hade den bayerska regeringen hämtat sig. Soldater hade kommenderats ut. När soldaterna öppnade eld flydde Hitler genast. Han greps senare och dömdes till fem års fängelse. Men bara ett år senare återfick Hitler friheten.⁵⁰

Vi ser hela skådespelet framför oss: Den bayerska regeringen är samlad runt ett bord i en gemytlig ölstuga. I godan ro betar de av dagordningen för aftonen, endast avbruten av djupa klunkar i det mörka bayerska ölet. Plötsligt rusar en galning, Hitler, in och skjuter i taket med en pistol och förklarar att han tagit över makten i Tyskland. Regeringsledamöterna sitter skräckslagna, likt gisslan under en flygplanskapning, och tvingas gå med på vettvillingens påståenden under pistolhot. Problemet är att *SO-Direkt* inte berättar flera väsentliga detaljer som i mycket förändrar historien.

---

48 Körner & Lagheim, 2003, s 231

49 Hedin & Sandberg, 1999, s 212

50 Almgren et al, 2005, s 35f

För det första nämns inte antalet mötesdeltagare, vilka inte bara var innefattade "regeringen", utan även en åhörarskara om 3000 personer.⁵¹ I lokalen fanns också representanter från stadens poliskår och medlemmar av den internationella pressen.⁵² Hitler gick inte ensam till mötet, in i lokalen tog han med sig sina närmaste män och 25 stycken SA-vakter. Ölhallen omringades av ytterligare 600 SA-män och en kulspruta rullades in i lokalens hall. Polisen i salen hade order från den f.d. polischefen i Hamburg – en av Hitlers anhängare – att inte ingripa. Skulle denna vapenmakt inte räcka till hade Hitler förstärkningar, 1923 uppgick medlemmarna i brunskjortorna (SA) till 15000 stycken, av totalt 55 000 stycken partimedlemmar.⁵³ Hitlers bluff – att man redan tagit makten över landet, poliskåren och militären – föreföll för de närvarande ganska trovärdig.

Hitler för ut de tre ministrarna von Kahr, von Lossow och von Seisser till ett angränsande rum, och det är först här som SO Direkt:s scen följer: Hitler viftar med sin pistol och hotar ministrarna. När inte det har någon effekt riktar han pistolen mot sitt eget huvud och säger sig vara beredd att skjuta sig om kuppen misslyckas. De tre männen – härdade av det politiska våldet i häkkitteln som var 1920-talets München – blir inte imponerade över Hitlers uppträde. Hitler går tillbaka ut i Ölhallen för att ta till ett vapen han behärskar till fullo – att tala inför stora massor. Ett vittne, som inte tillhörde Hitlers anhängare, citeras i Joachim Fests Hitlerbiografi:

“[Hitler vände] ut och in på stämningen i församlingen med några få satser – som man vänder en handske. Jag har aldrig upplevt något liknande.”⁵⁴

Kvällen slutar i triumf och inför den jublande folkmassan svär von Kahr, von Lossow och von Seisser sin trohet till Hitler. Det visar sig sedan var en bluff, och under natten när triumviratet släppts återtar de kontrollen över staden.

---

51 Bayern styrdes vid tillfället av en konservativ och nationalistisk trio (bestående av Gustaf Ritter von Kahr, Otto von Lossow och Hans Ritter von Seisser). De delade många av Hitlers uppfattningar och var knappast några demokrater – ordet "triumvirat" ligger närmre till hands än "regering".

52 Bullock, 2004, s 104

53 Payne, Stanley G (1995) *A History of Facism – 1914-45*, London: UCL Press, s 154

54 Fest, 1974, s 210

SO Direkts beskrivning av kvällen har alltså inte mycket med det som verkligen hände att göra. Stycket därefter, som beskriver händelserna morgonen efter kuppen, är mer korrekt, men späder på karaktärsbeskrivningen av Hitler som en feg galning.

Hitlers flykt undan soldaternas beskjutning, morgonen den 9 november 1923, har varit något av en gåtan för biografierna. Många negativa omdömen kan fällas om Hitler, men "feg" är det svårt att kalla honom – under första världskriget är han snarare självsvaldig. Inte heller var han rädd för döden, självmordet låg alltid nära till hands. Hitlers flykt *betraktades* som feg av såväl samtida som efterkommande bedömare – men orsaken till den var inte *feghet*, utan något helt annat.⁵⁵

Den ena finska läroboken *Vår historia* omnämner inte ölhallskuppen överhuvudtaget. Däremot sätter *Horisont* in Hitlers kupp i ett större perspektiv - Bayerns frigörelse. Skildringen av själva kuppen den 8 november ungefär densamma som SO Direkts (inklusive icke-omnämnandet av mötets storlek). Kuppens misslyckande och efterspel sätts däremot in i ett betydligt större sammanhang än i de övriga läroböckerna:

Med hjälp av Bayern ville Hitler få till stånd ett uppror mot förräddarregeringen i Berlin. Han trodde att armén var på hans sida och att upproret skulle leda till revolution i hela riket. Men det gick annorlunda. Berlin gav order att slå ner upproret och soldaterna lydde. Nazisterna fick lov att fly. Hela företaget torkade in och Hitler blev häktad. Men under rättegången som följde lyckades han vända nederlaget till seger för sig själv. Rättegången gjorde honom känd i hela Tyskland och t.o.m. utanför landets gränser. Han fick en fängelsestraff på fem år, men frigavs redan efter nio månader, i slutet av år 1924.⁵⁶

---

55 En strid mot soldater ur den tyska armén är det sista Hitler, som krigsveteran och fanatisk nationalist, vill ge sig in i. Är det några kulor han inte vill träffas av så är det den tyska arméns – hellre tar han till flykten. Ser man situationen utifrån Hitlers teatraliska föreställningsvärld framstår alternativet till flykt som mindre lockande: antingen göra motstånd – och därefter betraktas som en förrädare av armén, eller skjutas och då inte ens kunna bli martyr, utan dö som en landsförrädare. Hellre tar han till flykten och skjuter sig själv, eller slickar sina sår och planerar sin återkomst. Hans beslut blev det sistnämnda. (det här är min egen teori, men bygger på tankegångar hos Fest, 1974, s 216f)

56 Lappalainen et al (1999), *Horisont - Från Napoleon till nutid*, Helsingfors: Schildts, s 235

3.3 Vägen till makten (1926-1933)

Under slutet av 1920-talet gick den tyska ekonomin bättre och nazistpartiets framgångar minskade, så kan man sammanfatta läroböckernas beskrivning av tidsperioden. Konjunkturen i den tyska ekonomin är i läroböckerna den viktigaste strukturella förklaringen bakom nazisternas fram- och motgångar (se analysen i avsnittet om individ och struktur nedan)

Under den här perioden reser Hitler omkring, runt i Tyskland och valtalar. I det här sammanhanget diskuterar *PULS* Hitlers talekonst: "Hitler for runt i Tyskland och höll tal. Han var en mycket skicklig talare och imponerade på allt fler".⁵⁷ Det gör även *Levande historia*, som skriver att "Inför nästa riksdagsval reste Hitler runt i flygplan och valtalande i femtio städer på mindre än en månad".⁵⁸ Här tar man också upp Hitlers retoriska förmåga redan i samband med hans inträde i partiet (1919):

Det visade sig att Hitler var bra på att organisera. Dessutom var han en talare som kunde få folk med sig. "Han kunde spela som en pianovirtuos på under- och medelklassens hjärtan", sa en av hans medarbetare.⁵⁹

Inga av de övriga svenska eller finska läroböckerna nämner Hitlers retoriska begåvning. Bilder från Hitlers massmöten och i talarstolen förekommer emellertid både i *SO-Direkt* och *Vår historia 4*.⁶⁰

Under perioden innan maktövertagandet är det svårt att utkristallisera skillnaden mellan Hitler som *person* och Hitler som samlingsbegrepp för nazisterna överhuvudtaget (se avsnittet om Aktör och struktur nedan) Vid tre tillfällen blinkar emellertid personen Hitler förbi. Det första är i relationen mellan honom och president Hindenburg, det andra är Riksdagshusbranden och det tredje är precis i upplösningen av demokratin, när kommunister och socialdemokrater förbjuds. Det finns många dimensioner i relationen och valkampen mellan Hitler och president von Hindenburg. Så här skriver *Levande historia*:

---

57 Körner & Lagheim, 2003, s 232

58 Hildinson & Hildingson, 2003, s 488

59 Hildingson & Hildingson, 2003, s 484

60 Almgren et al, 2005, s 34 och Ahlskog & Sandholm, 2006, s 53

Nästa val gällde presidentposten. Mot Hitler stod den 84-åriga Paul von Hindenburg som fört befäl i första världskriget. Hindenburg vann visserligen, men Hitlers ställning stärktes ytterligare. [---]

Hitler krävde [1932] att få posten som regeringschef. Hindenburg vägrade men tvingades till sist ge efter. Han fruktade inbördeskrig. Konservativa politiker och ledare för tyska storindustrier trodde att de skulle kunna utnyttja nazisterna som ett slagträ mot kommunisterna [---] ⁶¹

Här framträder i läroboken en *människa* som – åtminstone för ett tag – står emot Hitler. Boken skildrar också att “den gamle Hindenburg” dog 1934 och att Hitler utropar sig som Führer.⁶²

Den gamle mannen som envist bekämpar uppkomlingen Hitler är som bortblåst i *SO-Direkt*:

Tysk president vid den här tiden var den nästan 80 år [sic!] gamle fältmarskalken von Hindenburg. Han hade kommit till makten genom stöd från en grupp konservativa politiker och militärer. Denna grupp erbjöd nu Hitler att få bli regeringschef. Tanken var att nazisterna skulle göra regeringen mer folklig. I själva verket föraktade de Hitler och hade tänkt att de skulle styra honom som en marionettdocka. Det skulle snart visa sig att de hade misstagit sig grundligt. [---] ⁶³

Här är plötsligt både Hitler och Hindenburg spelbrickor i ett större spel – och Hindenburg fräntagen sin roll som självständig aktör. Texten i *SO-Direkt* illustreras av en bild där Hitler bugar för Hindenburg i samband med sitt tillträde som regeringschef. Därefter berättar man att Hitler utropade sig som Führer efter Hindenburgs död.⁶⁴ Läroboken *PULS* omtalar bara Hindenburg som “presidenten” (i egenskap av att ha utropat Hitler till rikskansler).⁶⁵ Den enda svenska lärobok i mitt urval som inte nämner Hindenburg är *Historien pågår*.

Finska *Horisont* beskriver händelseförloppet helt annorlunda. Här har nazisterna själva ett finger med i spelet i övertygandet av Hindenburg om Hitlers lämplighet som rikskansler:

I början av 1930-talet steg arbetslösheten igen [---] Riksdagen var lamslagen och kunde inte enas om en funktionsduglig regering. Den 84-åriga marskalken Paul von Hindenburg var president. [---]

---

61 Hildingson & Hildingson, 2003, s 488f

62 ibid, s 490

63 Almgren et al, 2005, s 42

64 ibid, s 44

65 Körner & Lagheim, 2003, s 232

I slutet av år 1932 var Berlin en häxkittel av hemliga komplotter och intriger. Troligen lyckades nazisterna övertala presidentens närmaste medarbetare att tala för Hitler hos presidenten. Man vet inte exakt vem som lovade vad och åt vem, men den 30 januari 1933 kallade Hindenburg Hitler till rikskansler. [---]

[H]ögern antog att de kunde hålla Hitler i styr. De misstog sig grundligt.⁶⁶

Här är det inte frågan om några konservativa politiker som tror sig kunna begagna Hitler som en spelbricka, istället ställs högern inför fullbordat faktum. Den andra finska läroboken, *Vår Historia* skriver bara att “1933 kallades Hitler upp till president Hindenburg och utnämndes till rikskansler”.⁶⁷ Inga aktörer är inblandade och Hindenburgs roll är oklar.

Branden i riksdagshuset är en händelse som bidrar till förklaringen varför Hitler kunde få riksdagen att avskaffa demokratin och införa undantagstillstånd. Trots det omnämns den bara av hälften av läroböckerna i den här studien. Finska *Horisont* sätter in branden i samband med valen och övergången till undantagstillstånd:

Som rikskansler ville Hitler genast stärka sitt grepp om makten och utlyste därför ett nytt riksdagsval. En vecka före valdagen började riksdagshuset i Berlin brinna och skulden för branden lades skickligt på kommunisterna. Branden gav anledning till att hota och förfölja kommunisterna och begränsa yttrandefriheten. Nazistpartiet fick 44 % av rösterna i valet men var fortfarande inte i majoritet. Riksdagen där kommunisterna inte fick delta, godkände Hitlers förslag till undantagslagar som gjorde att makten överfördes från riksdagen till regeringen. På detta sätt kom nationalsocialisterna till makten.⁶⁸

Skildringen i den svenska *PULS* är snarlik, men lägger inte skulden på riksdagen för demokratins avskaffande:

Samtidigt [med att Hitler blev rikskansler] hände något som passade Hitler alldeles utmärkt: en förvirrad ung man satte eld på riksdagshuset i Berlin. Hitler skyllde branden på kommunisterna och förbjöd partiet.

Hittills hade Hitler följt demokratins spelregler, men sedan han blivit rikskansler bröt han mot allt. [---] Snart förbjöds även alla andra partier och Hitler utsåg sig själv till Führer, ledare, för hela riket.⁶⁹

---

66 Lappalainen et al, 1999, s 238

67 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 52

68 Lappalainen et al, 1999, s 239

69 Körner & Lagheim, 2003, s 232

PULS skriver att den skyldige bakom riksdagsbranden var Marinus van der Lubbe, ett påstående som fortfarande är kontroversiellt.⁷⁰ Den ståndpunkten delas inte av *Levande historia*, den bok som trycker mest på riksdagsbrandens betydelse för nazisternas maktövertagande – en text som dessutom illustreras av en stor bild på riksdagshuset i lågor. Texten på samma sida lyder:

Den 27 februari 1933 kom plötsligt beskedet att riksdagshuset stod i lågor. En ung holländare, Marinus van der Lubbe, greps.

Hitler grep tillfället och hävdade att branden var en komplott från bolsjevikerna som ville ta makten. Han krävde att undantagslagar skulle införas och att de medborgerliga rättigheterna skulle inskränkas. Gestapo arresterade 4000 kommunister. Van der Lubbe åtalades för branden, fälldes och avrättades. Enligt många var han oskyldig.

I mars hölls så nya val. Inte heller denna gång fick Hitler majoritet. Nazisterna fick 43,9 procent av rösterna. Men Hitler krävde att få styra enväldigt under fyra år framåt. I riksdagssalen hängde en stor hakkorsflagga. Majoriteten av de skrämde riksdagsledamöterna gav Hitler de befogenheter han ville ha, men 94 ledamöter röstade emot. Inom kort hade 24 av dem mördats.⁷¹

Det här för oss in på Hitlers slutgiltiga maktövertagande. I de ovanstående böckerna intar riksdagshusbranden en centralroll i förklaringen hur riksdagen kunde förmås att i praktiken rösta bort sig själv. Utan riksdagsbranden blir händelseförloppet svårare att följa. Här följer motsvarande stycke i *Historien pågår*:

Hitler utnämndes till rikskansler och bildade i januari 1933 regering tillsammans med högern. *Några månader senare införde han undantagstillstånd. [min kursivering]* Hitler förbjöd andra partier än det egna och han avskaffade fackföreningarna. Nazisternas hemliga polis, Gestapo, fick stor makt. Inga motståndare till nazisterna gick längre säkra.⁷²

Märk väl att den enda aktören överhuvudtaget i stycket ovan är Hitler, varken övriga partier, riksdagsbränder eller von Hindenburg omnämns. Han fattar sina beslut – att döma av *Historien pågår* – i ett vakuum, där han personligen kan införa undantagstillstånd och

---

⁷⁰ Inte minst eftersom dödsdomen mot van der Lubbe, efter decennier av processer, har förklarats ogiltig av en tysk domstol. Nästan på dagen 74 år efter verkställd avrättning (januari 2008). Domen säger emellertid ingenting om van der Lubbe var skyldig eller ej till riksdagsbranden, utan bara att hans dödsdom utdömts på ett rättsvidrigt sätt. Historikernas diskussion i ärendet har inte upphört. (Dagens Nyheter, 11/1 2008)

⁷¹ Hildingson & Hildingson, 2003, s 489 f

⁷² Hedin & Sandberg, 1999, s 212

förbjuda partier hur han vill. *SO-Direkt* väljer istället att avlägsna alla aktörer ur skeendet – det som sker, utan att förloppet närmare specificeras:

När Hitler väl hade blivit regeringschef struntade han i alla lagar och förordningar. Nazisternas motståndare utsattes för en hänsynslös förföljelse. Snart förbjöds både det kommunistiska och socialdemokratiska partiet. Många av deras ledare sattes i fängelse. I juli 1934 kom en lag som förbjöd alla partier utom nazistpartiet.⁷³

Finska *Vår historia* har en tydligare skuldfördelning och beskriver riksdagsbeslutet där beslutet att införa undantagslagarna fattas. Här är Hitler inblandad i en dramatisk ordväxling med socialdemokraterna:

När socialdemokraternas ordförande ställde sig upp för att protestera mot lagförslaget stördes han av SA-männens skrån ute på gatan: “Vi vill ha lagen i vår hand, annars mord och brand!” Och Hitler rusade fram till talarstolen och skrek till socialdemokraterna: “Jag behöver inte era röster” .... “Ni har fått dödsstöten.”

Fullmaktslagen godkändes. Endast socialdemokraterna röstade emot. Alla borgerliga partier hade röstat för godkännande och därmed avskaffat demokratin. Detta är enda gången i modern tid som en riksdag frivilligt har avstått från sina grundlagsenliga rättigheter. I och med att det tyska folket så lättvindigt gav ifrån sig makten till Hitler har det också skuld i vad han skulle komma att uträtta.⁷⁴

Den moraliska domen faller tung i det avslutande citatet i den här biografiska genomgången. Men vilka bär enligt läroböckerna den huvudsakliga skulden till att Hitler i 1934 kan utropa sig till Führer och därmed inleda den bana som ska leda till världskrig, folkmord och ett Tyskland i spillror? Det blir den huvudsakliga frågan för nästa avsnitt.

---

73 Almgren et al, 2005, s 42

74 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 52

4. Individ eller struktur

4.1 Tidsandan som aktör

“Den stora frågan är förstås: Hur kunde det bli så här?”⁷⁵

Hur kunde Hitler och nazisterna kunde komma till makten? Var han något unikt – en diskontinuitet i den tyska historien – eller var hans maktövertagande en naturlig följd av en längre tids utveckling i Tyskland? Att spåra en “tidsanda” som aktör i en lärobok kräver en tydlig avgränsning av ordet “tidsandas” innebörd.⁷⁶

I det här fallet menar jag: placeras Hitlers maktövertagande i relation till faktorer som en särskild, tysk *sonderweg* – det vill säga *egen väg* i den historiska utvecklingen? Här brukar anföras sådant som att Tyskland, samtidigt som de andra stora industriländerna (England och Frankrike) blev demokratier och nationalstater, utvecklades i riktning mot antidemokrati, preussisk disciplin och militarism.⁷⁷ Här måste också dras en gräns mellan vad som är redovisning av *omvärldshistoria* och vad som är *en tidsanda som förklaringsmodell för ett skeende*. Exempelvis skriver alla böcker om besvikelsen bland tyskarna efter första världskriget, men det klassas inte som en aktör i den här undersökningen om det inte *direkt binds* till Hitler och nazismens framväxt. (exempelvis: “Hitler utnyttjade stämningarna efter första världskriget...”)

Läroboken *SO-Direkt* använder tidsandan som förklaring hur Hitler finner sitt parti: “flera år efter världskrigets slut 1919 kunde man i Tyskland fortfarande se soldater [--- som] aldrig kunnat anpassa sig till ett civilt liv. [---] I dessa kretsar kände sig den f.d. korpralen Adolf Hitler hemma”.⁷⁸ Dessutom använder man den antisemitiska tidsandan i Österrike som en förklaring till Hitlers val av politik att föra, se nedan.

---

75 Hedin & Sandberg, 1999, s 212

76 Här används begreppet “aktör” i dess allra vidaste mening. En aktör är *något som påverkar ett skeende*. Inte nödvändigtvis i en levande, eller medveten bemärkelse.

77 För en fördjupning i diskussionen om en särskild tysk “sonderweg”, se Lukacs, 1999, s 169ff

78 Almgren et al, 2005, s 35

I *Historien pågår* för man något fler resonemang om tidsandan. Dels diskuteras varför så många demokratier blev diktaturer under mellankrigstiden. Faktorerna här, menar *Historien pågår* är både ekonomiska såväl som att det saknades demokratiska traditioner i länderna: "Människorna var inte vana vid att bestämma över sig själva".⁷⁹ Likaså berörs att antisemitismen inte var något nytt i Europa, utan att förföljelser blossat upp alltsedan medeltiden. Sedan gör man en intressant anmärkning, som inte följs upp vidare: "Däremot hade antisemitismen inte varit särskilt stark just i Tyskland på länge".⁸⁰ Påståendet förklaras inte närmre, men visar att man i framställandet av läroboken använt sig av modern förintelseforskning, inte minst av sociologen Zügmunt Bauman som i sin bok *Auschwitz och det moderna samhället* skriver:

Tack vare det noggranna historiska forskningsarbete som utfört under de senaste decennierna vet vi att den tyska folkliga antisemitismen före nazisternas maktövertagande och långt efter att de hade befast sitt herravälde över Tyskland var betydligt svagare än judehatet i många andra länder i Europa.

Tyskland [betraktades länge] allmänt av den internationella judenheten som den religiösa och medborgerliga jämlikhetens och toleransens himmelrike.⁸¹

Antisemitismen var, enligt Bauman, inget som gav nazisterna stora sympatier – hatet mot judarna var en besatthet hos Hitler och det nazistiska ledarskiktet som man aldrig lyckades få stort folkligt genomslag för. Hellre såg man till att folk var *likgiltiga* inför judarnas öde.⁸²

Den här forskningen har inte påverkat författarna till *Levande Historia*:

Nazisterna uppfann inte judefientligheten, antisemitismen. Den hade funnits i Europa i många hundra år. Med det var bekvämt att ha en syndabock för alla motgångar. Nazisterna utnyttjade hänsynslöst antisemitismen för att få folk med sig.⁸³

Här blir den utbredda antisemitismen ett drag i tidsandan som förklarar varför folk kunde rösta på Hitler. *SO-Direkt* går ett steg längre och hävdar att Hitler under sin tid i Wien sett att antisemitismen kunde vara ett medel att nå makt. Därmed ställs Hitler *utanför* tidsandan – han

---

79 Hedin & Sandberg, 1999, s 213

80 ibid, s 213

81 Bauman, Zügmunt (1998). *Auschwitz och den moderna samhället*. Göteborg: Daidalos, s 59

82 För en längre diskussion, se Bauman, 1998, s 60

83 Hildingson & Hildingson, 2003, s 488

blir en observatör utan egna åsikter, en lycksökare, som endast önskar makt – utan att själv tro på någonting.⁸⁴

Levande historia hänvisar dessutom till en särskild tysk, kontinuitet, i avslutningen på kapitlet om maktövertagandet, vilket inte har med maktövertagandet i sig att göra, utan visar bara på att tanken på en tysk *sonderweg* även finns i läroböckerna:

Steg för steg genomförde Hitler sedan sina planer på att skaffa det tyska folket ett ökat livsrum, främst genom erövringar österut. Så hade andra tyska ledare tänkt före honom. Om inte Tyskland hade förlorat första världskriget skulle landet ha erövrat stora områden i Polen och Baltikum.⁸⁵

PULS har flera tydliga hänvisningar till en tidsanda som bereder vägen för Hitler. Exempelvis kopplar man inte, som i de andra läroböckerna, automatiskt den politiska oron till den dåliga ekonomin – istället visar man att den *politiska oron* faktiskt skapade *ekonomisk instabilitet*:

Under mellankrigstiden, på 1920- och 30-talen, rådde stor politisk oro i Europa. Det myllrade av politiska partier som drog åt olika håll. [---] Regeringskriserna kom tätt. Det innebar i sin tur att de ekonomiska problemen förvärrades. Arbetslösheten ökade katastrofalt och många människor längtade efter en stark ledare.⁸⁶

Därefter följer ett stycke där man förklarar att diktatur utvecklades just i Tyskland och Italien eftersom demokratin där var alltför ung: “Man var ovan att lösa konflikter med förhandlingar.”⁸⁷ Man knyter också dolkstötslegenden direkt till Andra Världskriget:

Tyskarna letade efter syndabockar och så skapades dolkstötslegenden, att den stolta tyska armén hade stuckits i ryggen av judar och kommunister. I talet om dolkstöten i ryggen fanns fröet till nästa stora människoslakt. Andra Världskriget.⁸⁸

Den finska läroboken *Horisont* ger aldrig förklaringar som hänvisar till någon särskild tidsanda. Även i *Vår historia* saknas sådana förklaringar. Ett gränsfall är när man skriver att

---

84 Hitlers antisemitism var så pass stark att den kan betraktas som en fobi, menar Lukacs. Det här bevisas inte minst av Hitlers politiska testamente, skrivet bara timmar innan självmordet, där Hitler fortfarande hävdar att kampen mot judendomen är den viktigaste uppgiften för hans efterträdare. (Lukacs, 1999, s 160)

85 Hildingson & Hildingson, 2003, s 491

86 Körner & Lagheim, 2003, s 228

87 ibid, s 228

88 ibid, s 232

det framför allt var *unga människor* som drogs till nazistiska och kommunistiska rörelser, och att nationalism – “beundran för det egna och förakt för det andra” går hem särskilt bra i tider av arbetslöshet, men då angränsar man nästa möjliga förklaring – Tysklands dåliga ekonomi.⁸⁹

4.2 Ekonomin som aktör

Samtliga böcker beskriver såväl inflationen (1923) som börskraschen (1929) med både text och bild i samma avsnitt som nazismens uppkomst avhandlas. Här har jag försökt skilja ut var ekonomin används som en del av en större berättelse och var den används som *förklaring till nazismens och Hitlers framgångar*. Två exempel: “Det ekonomiska läget spelade Hitler väl i händerna” respektive “I Tyskland var det dålig ekonomi. Nazisterna försökte göra en kupp i München, men misslyckades.” – i det första exemplet är de ekonomiska faktorerna en aktör i händelseförloppet, i den andra inte.

PULS skriver, som diskuterat ovan, att politisk instabilitet skapar ekonomisk oro. Trots det intar ekonomin en roll som förklaringsmodell av den politiska turbulensen. I stycket om den ekonomiska krisen skriver man “i oroliga tider dyker det alltid upp missnöjespartier på höger- eller vänsterkanten som ‘vet’ hur problemen snabbt ska lösas”. Det här blir Hitler längre fram ett exempel på, när depressionen når Tyskland utlovar Hitler arbeten “och många människor satte sitt sista hopp till honom”.⁹⁰

Levande historia diskuterar valresultaten från de många valen i samband med Hitlers maktövertagande, men man sätter inte de enskilda valresultaten i samband med tillståndet i Tysklands ekonomi. Inledningsvis skriver man emellertid:

Den politiska och ekonomiska krisen gjorde att nazisterna och Hitler fick fler och fler röster vid valen. [---]

...de olika regeringarna verkade inte veta hur man skulle bekämpa arbetslöshet och hunger. Många tyskar mindes inflationen i början av 1920-talet. Något sådant ville de inte vara med om igen. Nazisterna verkade erbjuda ordning och reda.⁹¹

---

89 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 51

90 Körner & Lagheim, 2003, s 231f

91 Hildingson & Hildingson, 2003, s 488

SO-Direkt inleder kapitlet om mellankrigstiden med en kort sammanfattning vad kapitlet ska behandla. Här gör man en direkt och tydlig koppling till ekonomin som yttersta orsak bakom Hitlers framgångar:

I början av 1930-talet drabbades alla industriländer av en djup ekonomisk kris. När miljoner människor blev arbetslösa spred sig hopplösheten. Allt fler såg nazismen som den enda räddningen. Det gjorde det möjligt för Hitler att ta makten i Tyskland.⁹²

Ekonomin är även i *SO-Direkts* huvudavsnitt om Hitlers maktövertagande den enskilt största förklaringen till framgångarna i valen på 1930-talet. Man har dessutom med en ögonvittnesskildring som beskriver hur en fattig och arbetslös yngling, går på både nazisternas och kommunisternas möten, men beslutar sig för att gå med de förstnämnda eftersom de erbjuder honom mat och lån av pengar (i utbyte mot ett medlemskap i SA).⁹³

Författaren till *Historien pågår* förklarar nazisternas höga valresultat under det tidiga 1930-talet med den ekonomiska krisen, men visar ändå – i samband med stycket om den misslyckade ölkällarkuppen – att ekonomin allena inte räcker som förklaringsfaktor:

Hitler trodde [vid kuppöversöket 1923] att han skulle få stort stöd av folk som drabbats av den ekonomiska krisen, men så blev det inte. Han sattes i fängelse under ett år.⁹⁴

Finska *Vår Historia* kopplar visserligen nazisternas maktövertagande till ekonomin, men på ett betydligt vagare sätt än de övriga läroböckerna. Man berättar om krisen på 1930-talet:

Nöden och missnöjet ökade igen. Hungerdemonstrationer, slagsmål och mord hörde till ordningen för dagen. I januari 1932 var de arbetslösas antal över sex miljoner. Tyskland hade då 65 miljoner inneånare.

Det var framför allt två partier som utlovade stora förändringar. Längst ute på vänsterkanten fanns kommunisterna, som lockade stora anhängarskaror med sitt tal om revolution. [---] Det andra partiet var [nazisterna].⁹⁵

---

92 Almgren et al, 2005, s 34

93 ibid, s 42

94 Hedin & Sandberg, 1999, s 212

95 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 51

Därefter nöjer man sig med att skriva att nazisternas nationalistiska program “fick många anhängare i arbetslöshetens Tyskland”.⁹⁶ Raka motsatsen är den andra finska läroboken, *Horisont*. Här dominerar den ekonomiska förklaringsmodellen helt. Där finns exempelvis ett diagram där antalet arbetslösa utgör en kurva och nazisternas olika valresultat utgör ett överlappande stapeldiagram som tydligt visar sambandet mellan den tyska ekonomin och nazisternas valresultat.⁹⁷ Man har ett långt stycke där nazisternas nedgång – och Weimarrepublikens uppgång sätts i samband med den ekonomiska utvecklingen, där utländska investeringars betydelse för stabiliteten tas med.⁹⁸

4.3 Sociala klasser och sociala grupperingar som aktörer

Den här rubriken samlar flera olika sorters aktörsskap som egentligen inte har något gemensamt med varandra, mer än att de på något sätt inbegriper en tydligt definierad *större* grupp. I detta innefattas sociala klasser, kön och större organisationer (kyrkan, militären, storföretagarna etc). Syftet här är att visa vilka av dessa grupperingar läroböckerna lyfter fram som medlöpare, motståndare eller medverkande i samband med nazismens väg till makten i Tyskland.

I *SO-Direkt* pekas generalerna i den tyska militären ut som skyldiga till såväl första världskriget som spridandet av dolkstötslegenden. Socialdemokraterna tvingas skriva på Versaillesfreden och generalerna håller sig i bakgrunden: “men det dröjde inte länge förrän de började påstå att armén aldrig hade besegrats”.⁹⁹

Militären och de konservativa fortsätter sedan att påverka skeendet: dels ger de Hindenburg makten, och dels erbjuder de Hitler rollen som regeringschef – för att ge regeringen ett mer

---

96 ibid

97 Lappalainen et al, 1999, s 237

98 ibid, s 236

99 Almgren et al, 2005, s 35

“folkligt” anseende och kunna använda honom som “marionettdocka” – men Hitler överlistar dem.¹⁰⁰ Den militära ledningen pekas ut på nästan samma sätt i *Historien pågår* eftersom de aldrig “tagit sitt ansvar för nederlaget i kriget” utan bara “skjutit skulden på de demokratiska partierna i riksdagen.”¹⁰¹

Även *Levande historia* omnämner de konservativa – men inte militären – som ansvariga för att ha satt Hitler på posten som regeringschef. Istället för militären utpekas här “ledare för tyska storindustrier”. Motivet bakom deras handlande är att de tror sig kunna utnyttja nazisterna som “slagträ mot kommunisterna”.¹⁰²

Boken använder sig också av klassbegreppet. Efter att berättat att Hitler var en duktig talare berättas att han kunde “spela som en pianovirtuos på under- och medelklassens hjärtan”.¹⁰³ Meningen är ett citat från en av Hitlers medarbetare (oklart vem, eftersom såväl namn som källa saknas), men man anknyter aldrig till dess klasstema eller fördjupar sig i dess innebörd.¹⁰⁴ De olika klassernas relation till Hitler ges däremot betydligt mer utrymme i *PULS* än i någon av de övriga:

Medelklassen i städerna tyckte att han [Hitler] var den efterlängtrade starke mannen som skulle frälsa dem från kommunism och socialism och få lag och ordning på gatorna. Därför röstade de på honom.

En del storföretagare hade upptäckt att Hitler kunde locka över arbetare och arbetslösa från socialdemokraterna, så de försåg honom med pengar. Det räckte till SA-grupperna [---] [som] mest bestod av dåligt utbildade och arbetslösa unga män, som egentligen inte kunde något annat än att ställa till gatubråk med Hitlers motståndare.¹⁰⁵

---

100 ibid, s 42

101 Hedin & Sandberg, 1999, s 212

102 Hildingson & Hildingson, 2003, s 489

103 Hildingson & Hildingson, 2003, s 484

104 Inte heller förklaras ordet “pianovirtuos” – eller hur man spelar på någons hjärta för högstadieläsaren.

105 Körner & Lagheim, 2003, s 232

Stödet till Hitler från industriägarna illustreras även av en karikatyrbild bredvid texten, där Hitler framställs som en sprattelgubbe i storindustrins händer, representerad av Fritz Thyssen.¹⁰⁶ Bildtexten tar dels upp nazisternas förbud mot satirteckningar, men sedan följer:

Tecknaren syftar på att nazisterna hade kommit till makten med hjälp av de stora industriägarna.¹⁰⁷

Finska *Vår historia* omnämner inga klasser som aktörer, istället ger man kommunistpartiet en väldigt framträdande roll. Man beskriver att de försökt göra revolution i Berlin efter första världskriget och att de slogs och demonstrerade. De var dessutom “*starkt uppmuntrade*” av Bolsjevikerna i Moskva.¹⁰⁸ Nazisternas förföljelser mot Socialdemokraterna beskrivs känslösamt (se nedan), däremot står det bara att “Hitler lät häkta de kommunistiska riksdagsmännen”.¹⁰⁹ Den här tydligt antikommunistiska hållningen återfinns, om än i betydligt lägre grad i *Horisont*. Här nöjer man sig med att säga att regeringen var “trängd” mellan storgodsägarna och kommunisterna. Dessutom har man på samma sida en bild på några medlemmar i den tyska kommuniströrelsen (Spartakisterna) med ett maskingevär.¹¹⁰

Samtidigt ger man emellertid det tyska klassamhället en del av skulden:

Statsformen [den demokratiska Weimarrepubliken] var ny, men samhället var detsamma som förr. Storgodsägarna, de förmögna industriledarna, de höga tjänstemännen och framförallt armén hade fortfarande en stark ställning i samhället. Regeringen var trängd mellan dem och kommunisterna. Många händelser visade inom kort att den nya republiken i själva verket stod på lerfötter.¹¹¹

Även här är industrimännen inblandade, fast den här gången är det Hitler som lockar dem, med vackert tal om armén och hot mot kommunismen, resultatet av flirten blir att “många industriledare hjälpte till att finansiera hans valkampanjer”.¹¹²

---

106 Som ett ödets ironi kom Fritz Thyssen själv att hamna i koncentrationsläger (1940-1945) eftersom han motsatte sig Kristallnatten och kriget. När kriget väl var slut fick han betala dryga böter i skadestånd till Tyskland eftersom han stött nazisterna ekonomiskt. Han dog kort därefter. (Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/>, uppslagsord: Fritz Thyssen, 2008-01-25)

107 Körner & Lagheim, 2003, s 232

108 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 49ff

109 ibid, s 52

110 Lappalainen et al, 1999, s 234

111 ibid, s 234

112 ibid, s 237

4.4 Hitler som aktör - individen i historien

Vi har redan följt Hitlers liv från födsel till maktövertagande och kan konstatera att han i lärobokens värld blir en väldigt aktiv aktör, även ställd i jämförelse med sociala strukturer och ekonomiska faktorer. Innan vi bedömer läroböckernas perspektiv på Hitler kan det vara på sin plats att se vad *andra* individuella aktörer gör under samma tid, för att avgöra om läroböckerna har samma individuella perspektiv på dem.

President Hindenburg omnämns i texten i *SO-Direkt*, men bara som ett passivt verktyg för militären. På en separat sida med faktarutor (med rubriken “Några av nazisternas ledare”) berättas om Goebbels, Göring och Himmler. De två förstnämnda har enligt faktatexterna väldigt aktiva roller i Hitlers väg till makten.¹¹³

Även *Levande historia* omtalar fyra stycken aktörer förutom Hitler, och här är samtliga aktiva. Det är Goebbels, som regisserar en propagandakampanj (och sitter i parlamentet) samt Göring som rensar ut Preussens administration till förmån för nazistiska tjänstemän, och sitter i parlamentet.¹¹⁴ Här intar även President Hindenburg och den anklagade för branden i riksdagshuset, Marinus van der Lubbe, aktiva roller i förhållande till de övriga böckerna.¹¹⁵

Propagandaminister Goebbels är den ende som nämns vid namn i *PULS*, Hindenburg omnämns bara som “presidenten” (i en mening) och van der Lubbe kallades “en förvirrad ung man”.¹¹⁶ Unik i läroboksväg är *Historien pågår* som inte omnämner några andra personer än Hitler själv på vägen till makten!

Den finska boken *Vår historia* omnämner bara Hindenburg vid namn – här är däremot tveksamt om han agerar i någon riktning, det står: “1933 kallades Hitler upp till presidenten

---

113 Hermann Görings faktatext i *SO-Direkt* är längre än de övriga nazistledarnas – Hitlers inkluderad! Här står bland annat att han blev sårad i ölkällarkuppen och att han kom att spela “en viktig roll för partiets uppbyggnad” efter återkomsten från exilen i Sverige. (Almgren et al, 2005, s 67)

114 Hildingson & Hildingson, 2003, s 485, 488f

115 ibid, s 489f

116 Körner & Lagheim, 2003, s 232f

Hindenburg och utnämndes till rikskansler”.¹¹⁷ Motståndnsrollen mot Hitler intar här ledaren för det socialdemokratiska partiet som försöker protestera mot nazisterna i riksdagen, men tystas av talkörerna från SA-männen utanför.¹¹⁸ I en bildtext namnges de ledande nazisterna: Heinrich Himmler (“ledaren för SS och Gestapo”), Rudolf Hess (“hans ställföreträdare”) och Joachim von Ribbentrop.¹¹⁹

Ett avvikande urval av aktörer finns med i *Horisont*, som i bildtexter till avsnittet om Hitlers väg presenterar relativt okända gestalter som General Ludendorff (medhjälpare till Hitler under ölhallskuppen) och Gustav Stresemann (utrikesminister i Weimarrepubliken som ledde in Tyskland i Nationernas Förbund). Därefter omnämns Hindenburg som aktör.¹²⁰

Som vi tidigare har sett så har texten i *SO-Direkt* betydligt fler aktörsdimensioner än *Vår historia*. I den förstnämnda har man hänvisningar till tidsanda (kriget, antisemitismen), ekonomin och en aktiv och konspirerande militär. I den sistnämnda är det i det närmaste tomt på handlande aktörer, som genomgången visat. Hitler omnämns vid 19 tillfällen, men vid bara sex gånger av dessa är han en aktör, samtliga händelser 1932-1934:

- Han lät häkta de kommunistiska riksdagsmännen och gav därmed nazisterna majoritet.
- Han lägger fram ett lagförslag som i praktiken avskaffar demokratin.
- Han rusar fram i talarstolen och skriker åt socialdemokraterna.
- Han börjar “likrikta” Tyskland med stöd av SA och SS.
- Han övertar presidentens uppgifter.

Det här kan jämföras med *Levande historia*, där Hitler agerar 14 stycken gånger, under en betydligt längre period (1919-1934):

- Han går med i partiet och blir propagandaansvarig.
- Han organiserar partiet och talar.
- Han bildar SA.

---

117 Ahlskog & Sandholm, 2006, s 52

118 ibid

119 ibid, s 51

120 Lappalainen et al, 1999, s 235ff

- Han knyter samman dolkstötsteorin med kommunismen och judendomen.
- Han skriver en bok ("Mein Kampf")
- Han bedriver presidentvalskampanj mot Hindenburg.
- Han flyger omkring och valtalar.
- Han kräver att få bli riksdagschef.
- Han lovar att bara ta med sig tre nazister i regeringen.
- Han kräver nyval.
- Han skyller branden i riksdagshuset på kommunisterna.
- Han kräver undantagslagar.
- Han kräver att få styra enväldigt under fyra år.
- Han utropar sig till Führer

Märk väl vilka starka verb som knyts till Hitler – verb som inte ger ett större spelrum för övriga aktörer. De övriga läroböckerna uppvisar samma mönster: *PULS* gör Hitler till aktör (som ovan) vid tio tillfällen, *SO-Direkt* – åtta tillfällen, *Historien pågår* – sex och finska *Horisont* elva tillfällen.

5. Sammanfattande diskussion

Hitler styrdes av ett omätligt maktbegär. Han hade också en fanatisk tro på sig själv och blev rasande på alla som inte delade hans åsikter. Hitler hade visat att han var beredd att göra vad som helst, till och med mörda sina närmaste partivänner, för att nå toppen.¹²¹

Vem är den Hitler som eleverna möter i läroböckerna? Citatet ovan är hämtat från *SO-Direkt*, och är inte representativt för de övriga källorna i den här studien – man undviker att tala om Hitlers personliga egenskaper. Ingen lärobok skriver om Hitlers barndom eller privatliv utöver enstaka uppgifter.

En uppgift är man dock mån om att berätta: att Hitler var från Österrike, och att det påverkat hans ideologi. Varför är man så mån om det speciellt österrikiska i Hitlers politik? Visst kan det bero på att Hitler påverkades av stämningarna i Österrike, givetvis, men en annan möjlighet är att man, i intentionalistisk anda, vill visa att Hitlers ideologi redan då var utkristalliserad. Redan där är hans bana och plan bestämd. Anhängare av den intentionalistiska skolan menar att det löper en röd tråd genom hela Hitlers liv, mellan ideologi och handling och att Hitlers ideologi förblir i stort sett oförändrad oavsett vad han möter.

Den bok som tydligast intar ett intentionalistiskt perspektiv är *SO-Direkt*, därifrån är också citatet ovan, om Hitlers maktlystna karaktär hämtat. Hitlers mål är *makt*, redan från allra första början i Österrike. Det är i Wien som Hitler ser att man kan vinna val på antisemitism. Därför blir han antisemit, enligt *SO-Direkt*, för makten. Efter kriget beger han sig till München och värvar anhängare till sin kupp, som i *SO-Direkts* skepnad mer påminner om en flygplanskapning än en regelrätt, om än misslyckad, revolution. När soldater börjar beskjuta honom flyr han direkt. Tiden efter Hitlers frisläppande från fängelset berättas ur ett mer ekonomiskt och strukturellt perspektiv i *SO-Direkt*, men fortfarande är det Hitler som utnyttjar situationen, lockar väljare och har kontroll över situationen. Han står utanför sin tid, en utomstående betraktare, som bidar sin tid.

---

121 Almgren et al, 2005, s 44

Någon utpräglad funktionalistisk bok finns inte. Samtliga böcker poängterar Hitlers makt, och möjlighet att förändra situationen. När Hitlers närmaste män presenteras är det inte så mycket i egenskap av agenter, utan som rena faktaupplysningar. Vissa böcker lyfter ändå fram de strukturella faktorerna mer än de andra: *PULS* förklarar att extrema partier gärna dyker upp i tider av ekonomisk oro, finska *Horisont* har ett tydligt ekonomiskt perspektiv på Hitlers maktövertagande. Bägge dessa lyfter också fram de tyska storföretagarnas betydelse för Hitlers framgångar.

Den bok som tillmäter individen störst betydelse i historien är *Levande historia*, inte minst är president Hindenburg en betydligt mer aktiv karaktär här än i någon av de andra böckerna. Hitler, Goebbels och Göring *agerar*, man skriver inte bara *att något skedde*, utan försöker tillskriva händelsen en aktör (exempelvis Görings utrensningar inom administrationen i Preussen). En alltför vanlig fälla för läroböckerna är annars att – i namn av enkelheten och förkortandet – rensa texterna från *aktörer*. Händelserna bara *sker*. En bok som vid upprepade tillfällen faller för den frestelsen är finska *Vår historia*: nazisterna blir här plötsligt riksdagens största parti, men får ändå inte majoritet. Trots det kallas Hitler upp till Hindenburg och får bli rikskansler, och plötsligt kan Hitler häkta kommunisterna. Här står inget vare sig om riksdagsbranden eller intrigerna kring Hindenburg – historien blir obegriplig.

Summan i mitt källmaterial är att Hitler själv, tillsammans med Tysklands dåliga ekonomi är de främsta orsakerna till nazisternas maktövertagande. Hitler är den moraliskt ansvarige, och den huvudsaklige aktören. Ofta *agerar* han i ett tomrum, märkligt rent ifrån andra aktörer – utom ekonomin, som ger honom en skjuts till makten. De övriga möjliga förklaringarna – strukturella, antisemitiska och kommunistkräcken förekommer som biförklaringar, men inte som nödvändiga villkor för makttillträdet.

Demoniseras Hitler i läroböckerna? Låt oss pröva det genomgånga materialet utifrån kriterierna i teoridelen en och en. Demonisering är det om:

Om Hitler tillskrivs lyten, diagnoser och sexuella vanor som han inte hade

Som vi sett omtalas inte Hitlers privatliv alls. Inga spekulationer om hans barndom eller roten till hans ondska förekommer.

Om man utan belägg nedvärderar de förmågor han faktiskt hade.

Vissa tendenser finns. Avsnittet i *SO-Direkt* som beskriver att Hitler “flyr direkt” från den misslyckade ölkällarkuppen är ett exempel. Det är visserligen historiskt korrekt, men ger inte hela bilden av händelsen. Att som *PULS* bara skriva att “han uppnådde den lägsta militära graden, korpral” är också att nedvärdera Hitlers talang som soldat.

Här befinner vi oss i läroböckernas gråzon: Den tappre soldaten är fortfarande en gestalt som väcker beundran bland ungdomar – inte minst befrämjat av Hollywood, serier och datorspel. En beskrivning av Hitler som en tapper soldat riskerar att överföra den beundran på Hitler. Samtidigt minskar ett förtigande böckernas möjlighet att förklara Hitlers politiska framgångar.

Om varje sak han gör förmodas ha en ond baktanke – även i de fall då en sådan saknas

Inga sådana exempel föreligger i mitt källmaterial.

Om man förtiger eller förvränger väsentliga fakta som skulle kunna tala till hans fördel.

Här har vi exemplet ölkällarkuppen, som främst i *SO-Direkt*, men också i finska *Horisont* beskrivs som betydligt mer amatörmässig och småskalig än den verkligen var.

Ingen regelrätt demonisering förekommer alltså av Hitler i mitt källmaterial, men här och var finns sådana tendenser – dessa är emellertid inte mycket värre än vad som förekommer i ordinarie biografier, och håller sig dessutom inom ramen för vad som är belagt. Jämförelsen mellan de finska och de svenska läroböckerna visar inte på många skillnader – ländernas olika historia till trots. Största skillnaden är att finska läroböcker beskriver skräcken i Tyskland för en kommunistisk revolution (stödd av Moskva) betydligt mer än de svenska böckerna, och att det sätts i samband med nazisternas framgångar. Skillnaden här är möjligen orsakad av den finländska erfarenheten av inbördeskrig och splittring mellan kommunister och nationalister, och ett hot från den stora grannen i öst.

6. Slutsatser

- Läroböckerna beskriver varken Hitlers privatliv eller barndom. Man berättar ingenting om hans tid under Första Världskriget, utom att han blev korpral. Något fler av läroböckerna beskriver ölkällarkuppen, om än som en betydligt mindre och mer amatörmässig händelse än vad det var. Tyngdpunkten i läroböckernas framställning ligger emellertid på perioden mellan 1929-33 och närmast maktövertagandet.
- I läroböckerna förekommer tendenser, men ingen regelrätt, demonisering. Man har valt att inte framhäva människan Hitler, utan nöjer sig med att beskriva politikern.
- Läroböckerna försöker att ha med både individuella och strukturella perspektiv i sin framställning av Hitlers väg till makten. Den huvudsaklige individuella aktören är Hitler själv, medan den huvudsakliga strukturella "aktören" är läget i den tyska ekonomin.
- Samtliga läroböcker framställer Hitler, med Rosenbaums terminologi, som en "(im)moral agent". Hitler är ansvarig för sina handlingar och nazismen är hans eget verk, om än med viss inspiration utifrån. Läroböckerna lutar i huvudsak över mot ett intentionalistiskt perspektiv: Hitler verkställer sin ideologi utifrån en tidigt fastställd plan och är ensam herre över situationen.
- Inga stora skillnader föreligger mellan de finska och de svenska läroböckerna i fråga om deras framställning av Hitlers biografi. Den kommunistiska rörelsen i Tyskland blir emellertid en mer framträdande aktör i de finska läroböckerna - möjligen en påminnelse om Finlands eget förflutna, med inbördeskrig mellan kommunister och nationalister, och Kalla Krigets hot från den stora grannen i öster.

7. Avslutande reflektion

I den här uppsatsen har jag försökt ge ett antal infallsvinklar på ett intressant och outtömligt ämne: hur man beskriver och bör beskriva *personen i historien*. En gyllene regel vid författandet av uppsatser är *kill your darlings*. Det har jag inte förmått mig att göra i den här uppsatsen. Slutprodukten är därför, som synes, långt ifrån en slutpunkt – utan möjligen en uppmaning till vidare studier i ämnet. Min uppsats blir därför mer av en essä (i dess ursprungliga betydelse: “försök”) med flera ansatser till fördjupningar.¹²²

Som påpekats, och som jag anført ovan, har jag inte fördjupat mig särskilt mycket i jämförelsen mellan Sverige och Finland. Ursprungstanken var att jag skulle ha jämfört samtliga nordiska länder, men därtill var ämnet alltför stort. En sak som framkommer, om än i marginalen, av den här undersökning är att skillnaden mellan den finska och den svenska läroboken inte är så stor som många skoldebattörer vill påskina. Faktamängden är ungefär densamma. Det som framkommit i min läsning av böcker från bägge länderna är en skillnad i kunskapssyn, där den finska kunskapssynen har sin bas i Fakta – medan den svenska läroboken trycker mer på Färdighet, Förtrogenhet och Förståelse. En jämförelse om kunskapssyn hade därför varit mycket fruktbar.¹²³

Jag har fått frågan hur jag skulle beskriva Hitlers väg till makten om jag själv fick möjlighet att skriva en lärobok i historia. Det viktiga tror jag är att beskriva den mångfald av aktörer och strukturer som driver historien framåt – och inte låsa fast sig vid Individens eller Klasskampen som Den Enda Förklaringen till historisk utveckling. Inte heller får man, som tyvärr ganska ofta görs i läroböckerna, resignera och avlägsna aktörerna ur historien. Då förvandlas historien till ett självspelande piano, och Hitler, hans väljare – och eleverna själva – blir marionettdockor under ödet, utan möjlighet att tilldömas vare sig skuld eller ansvar för dess utveckling.

---

122 Några exempel: Med vilka adjektiv, verb och adverb beskriver vi olika personer i historien? Gärna två diametralt olika personer, exempelvis Hitler och Gandhi, eller varför inte Stalin och Nelson Mandela. Vilka verb tillskrivs män respektive kvinnor? Det finns en uppsjö möjliga studier. Likaså är bildmaterialet i läroböcker ett intressant område för vidare forskning.

123 Likaså är den finska läroboken (och kursplanen i historia) inriktad på historien som förenare av nationen. Det nationalistiska perspektivet är betydligt mer närvarande i finska läroböcker än i de svenska. En undersökning om hur finska vinterkriget beskrivs i finska respektive svenska läroböcker vore av den anledningen ett mycket intressant ämne.

Referenser

Primärkällor – Läroböcker

Ahlskog, Holger & Sandholm, Sören (2006), *Vår historia 4*, Helsingfors: Söderströms

Almgren, Bengt & Tallerud Berndt & Thorbjörnsson, Hans och Tillman, Hans (2005), *SO Direkt – Historia 3*, Stockholm: Bonnier Utbildning

Hedin, Marika & Sandberg, Robert (1999), *Historien pågår*, Stockholm: Liber AB

Hildingson, Kaj & Hildingson, Lars (2003), *Levande historia – Elevbok 9*, Stockholm: Natur och Kultur

Körner, Göran & Lagheim, Lars (2003), *PULS – Grundbok, Historia – För grundskolans senare del*, Stockholm: Natur och Kultur

Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari & Waronen, Eero & Zetterberg, Seppo & af Hällström, Katarina & Malmström, Heidi (1999), *Horisont - Från Napoleon till nutid*, Helsingfors: Schildts

Litteratur

Ammert, Niklas (2004), "Finns då (och) nu (och) sedan?" i: Karlsson, Klas-Göran och Zander, Ulf (red), *Historien är nu: En introduktion till historiedidaktiken*, Lund: Studentlitteratur

Bauman, Zügmunt (1998). *Auschwitz och den moderna samhället*. Göteborg: Daidalos

Bullock, Alan (1952), *Hitler - en studie i tyranni*, Stockholm: Prisma, 2004

Fest, Joachim C (1974), *Hitler*, Malmö: Berghs Förlag AB

Haffner, Sebastian (1980), *Anteckningar om Hitler*, Stockholm: Alba

Hettne, Björn & Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe (1998), *Den globala nationalismen*, Stockholm: SNS Förlag

Johansson, Alf W (2006), *Den nazistiska utmaningen - aspekter på Andra Världskriget*, Stockholm: Prisma

Lukacs, John (1999), *Hitler i historien*, Stockholm: Prisma

Paillard, Jean (1995), *Broder Judas – en ny syn på förrädaren*, Örebro: Libris

Payne, Stanley G (1995), *A History of Facism – 1914-45*, London: UCL Press

Rosenbaum, Ron (1998), *Explaining Hitler: The search for the orgins of his evil*, New York: Random House

Sereny, Gitta (2003), *Vid avgrunden*, Stockholm: Ordfront

Artiklar och internetsidor

Lewenhagen, Jan (2008). Dödsdom hävd efter tysk riksdagsbrand. *Dagens Nyheter*, 11 januari

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/>, uppslagsord: Fritz Thyssen, 2008-01-25

Skolverket (2006), *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*
- *Lpo 94* , [elektronisk] <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1069>, 2007-01-25

Skolverket, *Kursplaner och timplaner för grundskolan*, <http://kursinfo.skolverket.se/>, 2008-01-25

Språkrådet, *Frågelådan - "Demonisering"*, <http://www.spraknamnden.se/sprakladan/ShowSearch.aspx?id=id=26234;objekttyp=lan>, 2008-01-20

Utbildningsstyrelsen - Finland (2004), *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, [elektronisk], <http://www.oph.fi/svenska/>, 2008-01-25